

**КЪМ СЪСТАВА НА ТЕКСТОВЕТЕ С ТЪЛКУВАНИЯ
В ТЪРНОВСКИЯ БИБЛЕЙСКИ СВОД
КНИГАТА НА ПРОРОК АГЕЙ И НЕЙНАТА РЕКОНСТРУКЦИЯ**

Румяна ЗЛАТАНОВА (Хайделберг)

На 75-годишнината на проф. д-р
протопрезв. Николай Шиваров

1.0. В последно време средновековните славянски преводи на редица старозаветни книги са подложени на сериозна критична преценка и текстологичен анализ въз основа на недостатъчно проучени до този момент преписи от XII до XVI–XVII в. Въпросът за обема и характера на първоначалния славянски библейски превод обаче все още не е цялостно и категорично изяснен. С оглед на тази належаща задача са и планираните от Българската библейска комисия първи издания от дипломатичен тип на най-ранния известен засега библейски свод на славянски кирилски старозаветен текст — среднобългарския търновски ръкопис от края на XIV в. F.I. 461 от Руската Национална Библиотека в Санкт Петербург¹. Този бележит сборник е с характерен състав на библейския корпус: Кн. Царства, пророчески и учителни книги (Притчи Соломонови, Песен на песните, Премъдрост на Иисус, син Сирахов, Кн. на Йов с предисловие от Полихроний Апамейски). Наличието на кодекс от такъв тип дава основание за предположението, че през XIV в. търновските книжовници вече са завършили комплектуването на книгите от Св. Писание в техния пълен превод — с и без тълкувания, — в съответни сборници с взаимнодопълващ се по съдържание текст. Докато езиковите изследвания на F.I. 461 показват съхранени черти на старобългарската преславска основа, правописните особености на сборника² говорят за определен стремеж към следване на търновските езиково-правописни норми в скрипториума, в който е комплектуван този свод от книги на Стария завет.

1.1. Още в т. I на бележития си Каталог на славянските ръкописи от 1855 и по-специално при описанието на трите пълни преписи на Геннадиевската библия (от 1499, 1558 и от втората половина на XVI в.) Горски и

Невоструев установяват наличието на важни преводачески различия в текстовете, застъпени от тези апографи. Според наблюденията им част от пророческите книги, Книга на песните, Йов и др. са извлечени от текстове с тълкувания. Въпреки че се откриват в ръкописи с тълковни пророчества (възхождащи до един към преписа на поп Упир Лихий, направен за Новгородския княз Владимир Ярославич през 1047 г.), последните четири книги на Дванадесетте пророци, т.е. Софония, Агей, Захария, Малахия... нямат тълкувания, с изключение на гл. I от Софония. Въз основа особеностите на превода, извършен също в дълбока древност, ...може да се съди, че тези книги не са преведени от същото лице, както е това при останалите книги³ на Малките пророци.

Тъй като Книгата на пророк Агей все още не е подлагана на специално изследване, нито е включена в F.I. 461 и неговото молдовско копие от 1475 г. (Сбирка Щукин № 507, ГИМ)⁴, е наложително да се осветли текстологичната и езикова история на тази старозаветна книга по данните от колациониранията на достъпните ни в момента други (глаголически и кирилски) преписи, както и да се разкрие съставът на образците, положени в основата на най-ранния ѝ славянски превод. Едва тогава ще можем да отговорим на въпроса дали в славянската ръкописна традиция е съхранен Методиевият превод на Кн. Агей. Резултатите от анализа пък от своя страна създават предпоставка за предприемане на съответна реконструкция на първоначалния превод на тази пророческа книга според най-добре засвидетелстваната ѝ текстова форма⁵.

1.2. Сбирката от книги на Дванадесетте пророци обхваща цяла поредица от сказания на пророците Осия, Иоил, Амос, Авдий, Иона, Михей, Наум, Авакум, Софония, Агея, Захария, Малахия за период, по-дълъг от половин хилядолетие (от IX до V в. пр. Хр.). До окончателното му писмено фиксиране текстът на голяма част от тези книги е подложен на многовековно развитие — на устно предание, редактиране, допълване, преработка, осъвременяване и т.н. Агей е първият от групата на тримата писатели-пророци от после пленната епоха (след 536 пр.Хр.), когато заедно с пророк Захария той повдига падналия дух на преселниците и ги подтиква към възобновяване на работата по реставрацията на разрушения от вавилонците Иерусалимски храм. След четири години усилен труд (от 520 пр.Хр. нататък) възстановителните работи приключват успешно през 561. Цар на Персия по това време е Дарий I Хистасп (521—486), а принцът от Давидовото коляно Зоровавел — внук на заточения във Вавилон през 597 пр.Хр. юдейски цар Йехония — е управител на Иудея. Книгата — десета в състава на Дванадесетте пророци (Δωδεκαπρόφητων, Prophetae Minores) по еврейското разпределение — се състои от четири речи, които са точно датирани и се въвеждат с формулата „Словото Господне дойде (биде) чрез пророк Агея“⁶ (т.е. чрез богоизбрания пос-

редник). И четирите са свързани непосредствено с възстановяването на храма. В първата реч (1: 1—15) се определя точно встъпването в пророческо служение на Агей (август 520 г.). Пророкът апелира към светските и духовни предводители да насърчат народа за строеж на храма — мястото за жертвеника на Бога Израилев (според завета на Мойсей), за да добият отново Божието благословение, чрез което единствено ще могат да се избавят от неизбежно очакващото ги възмездие за твърде дълго продължилото пренебрегване на Божиите дела. Силното му слово има желаното въздействие, посочва се датата, на която възстановителното дело започва (1: 15). Втората реч (2: 1—9), около средата на септември 520 г., представя възхвала на строителите; свързана е с есхатологично пророчество — чрез устата на пророка се обещава благополучие като знак за Божието одобрение. Имат се предвид месианските времена и прославата на Иродовия иерусалимски храм във връзка с идването на Спасителя Христос. Последните две речи са произнесени на 24-ия ден от месец декември 520 г. Нова тема за разискване внася третата реч (2: 10—19) с въпроса на пр. Агей до свещениците по отношение на преносимостта на култовата нечистота, която не ще бъде допусната в храма на новия дух. Есхатологичната насоченост на четвъртата реч (2: 20—23) достига своята цел чрез предсказанието за загиването на езическите царства и възвеличаването на Зоровавел от Давидовото коляно като избраник на Яхве и Господен управител (предобраз на Иисус Христос⁷) при приближаващите политически преврати — предвестници на месианските времена.

Прологът на книгата „Премъдрост на Иисус, син Сирахов“, съставен от неговия внук около 116 пр. Хр., свидетелства, че по това време, редом с Петокнижието, в превод на гръцки език са били вече известни „Пророците и останалите свещени книги“ на Стария завет по еврейското разпределение⁸.

2.0. Привлеченият по-долу за сравнение гръцки текст на 70-те е по изданието на *Göttinger Septuaginta-Unternehmen* (= LXX). Циглер⁹ представя самостоятелно реконструиран критичен текст въз основа на богат материал от всички ръкописи, версии, цитати от светоотеческата литература, от преводите на латински (= La, вкл. Тълкуванията на блаж. Йероним = Hi), коптски (= Co; Ach Bo Sa), сирийски (= Syh Syр), етиоптски (= Aeth), арабски (= Arab), арменски (= Armen) и пр.

- 1 У н ц и а л и, в които е засвидетелстван най-старият и вероятно нерцензиран текст на гръцкия превод на LXX от III—II в. пр.Хр.:
- W cod. Washingtonensis, Вашингтон, III в.
- B cod. Vaticanus, Рим, IV в.
- S cod. Sinaiticus, Лондон, IV в.
- V cod. Venetus, Венеция, VIII в.

- 2 Една по-късна текстова форма е представена от два унциала и голям брой минускули, възникнали в Александрия:
А л е к с а н д р и й с к а г р у п а (A) —
A cod. Alexandrinus, Лондон, V в.
Q cod. Marchalianus, Рим, VI в.
Минускулите: 26 (X в.), 49 (XI в.), 106 (XIV в.), 198 (IX в.), 233 (X в.), 393 (VIII в.), 407 (IX в.), 410 (XIII в.), 449 (X—XI в.), 544 (XI в.), 613 (XIII в.), 710 (X в.), 764 (XIII—XIV в.), 770 (XII в.), 919 (VI—VII в. — непълен).
- 3 Ориген (185—253/4) полага тези стари текстови форми, допълнени по еврейския стандартен текст, в основата на нова рецензия:
Х е к з а п л а р н а (Оригенова = O) рецензия
Q^{mg(c)} коректор на Q, VI в.
Syh Cod. Syrohexaplaris, VIII в.
- 4 Тази текстова форма възприема и презвитер Лукиан (240/250—312), който внася редица поправки от граматичен и стилистичен характер в текста.
Р е ц е н з и я н а Л у к и а н (краят на III в.): L' = L + II + III
Главна група: L = 22 (XI—XII в.), 36 (XI в.), 48 (X—XI в.), 51 (XI в.), 231 (X—XI в.), 719 (IX—X в.), 763 (XI в.), 62 (XI в.), 147 (XII в.); подгрупа III = 46 (XIII—XIV в.), 86 (IX—X в.), 711 (XI в.), 576 (X в.); поправки по рецензията на Лукиан: 49 407 410 449 576 613 764 770 (вж. 2: Александрийска група), в катените: 96 239 87 91 (вж. по-долу), както и в произведенията на:
Chr Св. Йоан Златоуст, 347—407
Th Теодор Мопсуестийски, 350—428
Tht Блаж. Теодорит Кирски, 393—460
Cug Св. Кирил Александрийски, 370—444
Bas. N. Василий, епископ на Неопатра в Тесалия, IX в.
Thrh Теофилакт Охридски (Български), XI в.
- 5 Най-късна текстова форма предлага групата на ръкописите-катени от VI в. нататък, в основата на които са старите унциали по хекзап-ларната рецензия без наличие на някакви характерни промени:
К а т е н и: C' = C + c
Главна група C = 87 (X в.), 91 (XI в.), 490 (XI в.); подгрупа c = 130 (XII—XIII в.), 311 (XII в.), 538 (XII в.), 68 (XV в.), 96 (XI в.), 239 (XI в.), 534 (XI в.).
Разночетения по C са налице и в:
Syp Сиропалестински превод, фрагменти
Arm Арменски превод
Thrh Теофилакт Охридски (Български), XI в.
Hi Блаж. Йероним, 347—420
- 6 По-ранни гръцки преводи:
α Акила (II в.) ε' editio quinta

σ	Симах (II в.)	ζ'	editio sexta
θ	Теодотион (II в.)	ζ	editio septima
MT	Масоретски текст		

3.0. По отношение на славянския превод за Книгата на Дванадесетте пророци установихме наличието на три типа преводи от гръцки: а. непълнен паримийен (литургичен), б. пълен, в. пълен с допълнителни тълкувания и проложни пророчески жития (т. нар. Преславска рецензия)¹⁰.

Книгата на пророк Агей обхваща 2 глави с общо 38 стиха (1.1—15, 2.1—23)¹¹.

Славянският богослужебен паримийник (гр. профητολόγιον) не включва четива от тази книга.

3.1. Първоначалната, по всяка вероятност пълна рецензия¹², която се счита за дело на св. Методий и неговите сподвижници, е застъпена от пет хърватски г л а г о л и ч е с к и апографа по гръцка основа и седем по латинска основа със следното разпределение на текстовия обем в хронологична последователност:

Пълен състав	Vb ₂ 1391	VO 1396	D 1407	N ₁ 1459	N ₂ 1495
Гл.: стихове 2:38	1.1—10	1.1 — 2.14	1.1—11	1.1—11	1.1—5, 7b—14; 2.1b—9a
Глави 2	1	2	1	1	2
Стихове 38	10	28	11	11	20
Преведени стихове:	26,3%	73,7%	28,9%	28,9%	52,6%

Най-пълно книгата на пророк Агей е представена в големия брeвиар на Вид Омишлянин (= VO; обхваща 1.1—2.14, т.е. 28 стиха от 2 глави, или 73,7% от общо 38 стиха; липсват 1:1a, 2:13b) и от Новлянски брeвиар II (= N₂; обхваща 1.1—5, 7b—14; 2:1b—9a или 52,6% от цялостния текст):

- Vb₂ II Vrbnicki brev (1391). 295 л. Църковен архив. Vrbnik: Nr. I. Berčić 3, 1865: с. 93—94; Vajs 1910: LXIX—LXXII; Milčetić 1911: с. 56—57; Štefanić 1960: с. 329—335; Hamm 1952: с. 10, 51—52; Ribarova 1987; Kiš 1997. Агей 1.1—10, fol. 296c
- VO Cod slav 3. (1396). 468 л. Австрийска Национална библиотека, Виена Евсеев 1899; Vajs 1910: с. LXI—LXVI; 1908—1915; Milčetić 1911: с. 73—76; Hamm 1952: с. 10—14, 47—48, 52, 56; Birkfellner 1975: с. 57 ff.; Ribarova 1987; Bauerová 1987; 1989; Kiš 1997. Агей 1.1—2.14, fol. 459a—460b
- D Dragučki brev (1407), 195 л. Archiv JAZU Zagreb: IIIb.25. Vajs 1910: с. LXXXVII—XCI; Milčetić 1911: с. 36—38; Pantelić, Nazor 1977: с. 11; Ribarova 1987; Bauerová 1989; 1993. Агей 1.1—11, fol. 172a

- N_1 I Novljanski brev (1459). 466 л. Църковен архив. Novi. Vajs 1910: с. XXI—XXV; Milčetić 1911: с. 152—155; Hamm 1952: с. 56; Štefanić 1969: с. 139 [97]; Pantelić, Nazor 1977: с. 12.
Агей 1.1—11, fragm. 97, fol. b¹³
- N_2 II Novljanski brev (1495). 500 л. Църковен архив. Novi. Vajs 1910: с. XXVI—XXX; 1932: с. 156, бел. 22; 1903; Milčetić 1911: с. 62—65; Hamm 1952: с. 56; Štefanić 1969: с. 139 [97]; Pantelić, Nazor 1977; Kiš 1997.
Агей 1.1—2.10, fol. 259b—d

Преработените по латинска основа¹⁴ стихове от гл. 1 на Книгата на пророк Агей достигат само до десет на брой. Включени са в следните бревиари (в хронологичен ред)¹⁵:

Пълен състав	Pm 1360	Vt ₅ 1379	Bb 1470	Vt ₁₀ 1485	L 1490	Va 1493	Bp 1561
Гл.: стихове 2:38	1.1—4a	1.1, 4—10	1.1—9	1.1—2	1.1—10	1.1—5	1.1—5
Глави	2	1	1	1	1	1	1
Стихове	38	4	9	2	10	5	5
Преведени стихове:	10,53%	21,05%	23,68%	5,26%	26,32%	13,16%	13,16%

- Pm* Pašmanski brev (1360). 414 л. Библиотека на Хърватската АН, Загреб: III.b 10; Vajs 1910: с. LXXXIII—LXXXVII; 1932: с. 150, Anm. 14; Milčetić 1911: с. 41—44; Štefanić 1969: с. 105 ff.
Агей 1.1—4, fol. 179b²
- Vt₅* Brev (1379). 248 л. Ватиканска библиотека, Рим: IIIg 5.
Vajs 1910: с. XLV—XLVIII; 1932: с. 148—149, Anm. 7; Milčetić 1911: с. 76—78; Hamm 1952: с. 15—16, 56; Джурова, Станчев, Япунджич 1985: с. 152 ff. Агей 1.1, 4—10, fol. 235 ff.
- Bb* Bribirski brev (1470), 199 л. Архив на АН, Загреб: IIIb 6, “Vinodolski”.
Vajs 1910: с. LXXX—LXXXIII; Milčetić 1911: с. 40—41; Pantelić, Nazor 1977: с. 11.
Агей 1.1—9, fol. 90d
- Vt₁₀* Brev (1485). 403 л. Ватиканска библиотека, Рим: IIIg 10.
Vajs 1910: с. XLIX—LII; 1932: с. 153, Anm. 4; Milčetić 1911: с. 78; Hamm 1952: с. 56; Джурова, Станчев, Япунджич 1985: с. 162 ff.
Агей 1.1—2, fol. 168
- L* Ljubljanski brev (1490). 264 л. Univerzitetna knjižnica Любляна C 163a/2.
Vajs 1910: с. XVI—XX; 1932: с. 153, Anm. 7; Milčetić 1911: с. 65—69; Hamm 1952: с. 56; Pantelić, Nazor 1977: с. 11
Агей 1.1—10, fol. 259a
- Va* Baromičev brev (1493), 526 л. Sign. SM 20 H4. Inkunabel, Венеция.

Vajs 1910: с. ХСIII—CI; 1948: с. 52—54

Агеј 1.1—5, fol. 281a

Br Codex Brozičev (1561), 543 л. Bibliotheca Angelica, Рим: G8, 21.
Печат, Венеция.

Vajs 1910: с. LV—LXI; 1948: с. 54—55; Nazor 1978: с. 71—72

Агеј 1.1—5, fol. 281a

3.1.1. С изключение на VO и N_2 всички хърватски глаголически апографи представят текста на глава 1 частично. Освен посочените за VO пропуски, отбелязват се такива и за N_2 — 1:6, 7a, 2:1a, 4a, 7b, 8, 9b и Vt_5 — 1:2, 3.

Само във VO са налице:

а. следните грешки (примерите се цитират в кирилска транслитерация)

1.6 звора VO $\sigma\upsilon\nu\eta\gamma\alpha\gamma\epsilon\nu$ звира Vb2, съвзра s g f 182 su b O

1.9 призракте VO $\epsilon\lambda\epsilon\beta\lambda\acute{\epsilon}\phi\alpha\tau\epsilon$ призракте Vb2, s g f 182 su b O

1.11 троуди речение VO $\tau\omicron\nu\nu\ \chi\epsilon\iota\rho\omega\nu$ рочниие N_2 s g f b O, рочкъ су

б. Немотивирана от гръцкия образец промяна в словореда (дясна колонка):

2.7 $\pi\lambda\eta\theta\omega\ \tau\omicron\nu\nu\ \omicron\iota\chi\omicron\nu\ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\nu$ испл'ню храмь си N_2] сь | испл'ню сего храма VO
implebo domum istam 182 su, се g, сьи b, сьи f O

в. В един случай е налице влияние по Vulgata и съвпадение на четене с N_2 , докато в 70-те и всички кирилски апографи s g f 182 su b O липсва копулата:

2.8 meum est argentum et meum est $\epsilon\mu\omicron\nu\ \tau\omicron\ \acute{\alpha}\rho\gamma\upsilon\upsilon\rho\iota\omicron\nu\ \kappa\alpha\iota\ \epsilon\mu\omicron\nu\ \tau\omicron\ \chi\rho\upsilon\sigma\iota\omicron\nu$
argum: мое сребро и мое естъ злато мое сребро и мое злато s g f 182
VO N_2 su

г. Явна грешка под влияние на следходния контекст откриваме във Vt_5 :

1.6 $\emptyset$ $\epsilon\phi\acute{\alpha}\gamma\epsilon\tau\epsilon$; comedistis:
писте (sic!) Vt_5 $\emptyset$ или есте Vb₂ VO; s g f 182 su b O

д. За пряка връзка на N_2 с апографите по гръцка основа и с предполагаем по-древен антиграф, който е бил по всяка вероятност еднакъв за N_2 и VO, говорят единични примери (лява колонка), обработени по латинска основа във Vt_5 и L (дясна колонка):

1.5 $\epsilon\iota\varsigma\ \tau\acute{\alpha}\varsigma\ \omicron\delta\omicron\upsilon\varsigma$; в поџти Vb₂ VO; s g f super vias:
182 su b O] поџт'ѣхъ N_2 на поџтехъ Vt_5

$\epsilon\nu\ \tau\omicron\ \omicron\iota\chi\omicron\ \text{Κυρίου παντοκράτορος}$: срв. 1.5: Dominus exercituum:
1.14 в храмѣ гѣ вседжитѣла VO N_2 ; s g f гѣ воевстви, под. 1.7, 9 Vt_5 L
182 su b O

е. За някои индивидуални четения в N_2 не се откриват съответствия нито в гръцкия, нито в латинския образец (срв. дясната колонка):

- τοῦ οἴκεῖν ἐν οἴκοις:
 жити в храмѣхъ Vb₂ VO
 ἐν οἴκοις...κοιλοστάθμοις: в
 храмѣхъ... колостатми Vb₂ VO
 οἶκος | μου 46' C'-68-618 La^s
 Aeth^p Arm | ἐξηγήματα:
 храмъ мои започѣхъ VO]
 започѣхъ Vb₂
- 1.5 τάδε: сице Vb₂ VO (също 1.7)
 τάξατε: ογχιניתε Vb₂ VO
 εἰς τὰς ὁδοὺς: в погѣти Vb₂ VO
 N₂
 κύριος παντοκράτωρ:
 гъ вседржитель Vb₂ VO (=1:7,
 1:9)
- 1.6 ἐσπεῖρατε: сѣхѣсте Vb₂ VO
 οὐκ εἰς πλησμονήν:
 не в ситость Vb₂ VO
 οὐκ εἰς μέθην: не в пѣхѣни Vb₂
 VO
 οὐκ ἐθερμάνθητε:
 не сьгрѣхѣте се Vb₂ VO
 ὁ τοὺς μισθοὺς συνάγων:
 събираен мазди Vb₂ VO
 συνήγαγεν: збира Vb₂ VO
 εἰς δεσμὸν τετραπλημένον:
 въ влагалище оугла Vb₂ VO
- 1.8 εἶπε: рече Vb₂ VO
 κόψατε ξύλα: ογсѣцѣте дрѣва
 Vb₂ VO
 εὐδοκήσω ἐν αὐτῶ:
 благоволю в немѣ Vb₂ VO
 τὸν οἶκον: храмъ Vb₂ VO (под.
 1.9, 2.9)
- 1.9 εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ:
 в домъ свои Vb₂ VO
 ἐπεβλέψατε εἰς πολλὰ:
 призрѣхѣте на многа Vb₂ VO
 καὶ ἐγένοντο (A''-49-407)
 ὀλίγα:
 и више мала Vb₂ VO

ut habitetis in domibus:
 да пребиваете в домѣхъ Vt₅ N₂
 in domibus laquaetis: в домѣхъ
 сѣхѣти лече Vt₅] лече сѣхѣти N₂
 domus ista deserta:

домъ са погѣтине Vt₅ N₂

haec: се Vt₅ L N₂
 ponite: положите Vt₅ L N₂
 super vias: на погѣтехъ Vt₅ L

Dominus exercituum:
 гъ воевстви Vt₅ L N₂ (също 1:7, 1:9)

seminastis: сиѣли есте Vt₅
 non estis satiati:
 нѣхѣте насищени Vt₅ L
 non estis inebriati: нисте опоени Vt₅
 L
 non estis calefacti:
 нѣхѣте степлени Vt₅ L
 qui mercedes congregavit:
 иже мазде савкогпи Vt₅ L
 misit eas: посла е Vt₅ L
 in saeculum pertusum:
 в врѣхѣни поражение (sic!) Vt₅ L
 dicit: глѣхѣ Vt₅ L N₂
 portate ligna: понесете дрва Vt₅ L N₂

acceptabilis mihi erit:
 приѣхѣти воудеть миѣ Vt₅ L N₂
 domum: домъ Vt₅ L N₂ (под. 1.9,
 2.9)

in domum suam:
 в домоу своемъ Vt₅ L N₂
 respexistis ad amplius:
 ъзрѣхѣте на векшее Vt₅ L N₂

et ecce factum est
 minus: и се створено есть] приѣхѣте
 N₂ | маншее Vt₅ L N₂
 quam ob causam: за коу стваръ Vt₅

- διὰ τοῦτο: сего ради Vb₂ VO
 ἀνθ' ὧν: зане Vb₂ VO
 ὑμεῖς δὲ διώκετε ἕκαστος:
 ви же гоните каждо Vb₂ VO
 1.10 ἀνέξει ὁ οὐρανός ἀπὸ δρόσου:
 о҃држит се небо от роси Vb₂ VO

ἡ γῆ ὑποστελεῖται τὰ ἐκφόρια
 αὐτῆς: зѣма оскочдѣти
 изношениѣ ее Vb₂ VO

1.11 καὶ ὅσα: и на вса елико VO
 ἐκφέρει: износить VO

1.12 φωνῆς κυρίου τοῦ θεοῦ αὐτῶν:
 глѣсь гѣ бѣ и хѣ VO
 ἤκουσε Ζοροβαβελ ὁ τοῦ
 Σαλαθιηλ ἐκ φυλῆς Ιουδα καὶ
 Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ιωσεδεκ:

слиша Зоровавель Салатилевъ о
 колене иудова и иѣсъ седѣковъ
 VO

καθότι: ꙗкоже VO

2.2 εἶπον δὴ πρὸς Ζοροβαβελ:
 рци же ꙗ Зоровавелю VO

2.3 ὃς εἶδε: же видѣ VO

L N₂

quia: ꙗко Vt₅ L N₂

et vos festinatis unusquisque: и ви

праздноуете еднь каждо Vt₅ L N₂

super vos prohibiti sunt caeli ne

darent rorem: на ѣсь взбранено е

облакомъ] > Vt₅ да не дадеѣ роси Vt₅

N₂

terra prohibita est, ne daret germen

suum: зѣми взбранено е да не

дасть прорастениѣ своего N₂ Vt₅

quaecumque: и на всеча коли N₂

profert: взноситъ N₂

vocem Die sui:

глѣсь бѣ и хѣ N₂

audivit Zorobabel filius Salathiel

et Iesus Iosedech:

слиша Зоровавель салатилевъ ѣнь и
 иѣсъ седековъ N₂

sicut: ꙗко N₂

loquere ad Zorobabel:

рци ꙗ Зоровавелю N₂

qui vidit: ки видѣ N₂

3.2. Кирилски апографи. С оглед реконструкцията на застъпената в хърватските брeвиари първоначална славянска рецензия в по-нататъшната текстологична обработка бяха привлечени за изследване и някои, достъпни ни за момента, кирилски апографи — представители на нелитургичната Преславска рецензия по отношение на останалата част от текстовия състав на Дванадесетте пророци в тяхната руска (s g f 182 su O, вж. по-долу) и сръбска (b) версия. Както обаче бе отбелязано, тълковна обработка за книгите на пр. Софония (гл. 2, 3), Агей, Захария и Малахия липсва. Следователно един от първите въпроси, на които ще трябва да отговорим нашият анализ, е каква текстова форма застъпват тези апографи. Хронологично те се представят в следната таблица:

Пълен състав	s 1492	g 1499	f XV в.	182 XV в.	su 1507	b XVI в.	O 1581
Гл.: стихове 2:38	1.1—2.23	1.1—2.23	1.1—2.23	1.1—2.23	1.1—2.23	1.1—2.23	1.1—2.23
Глави	2	2	2	2	2	2	2
Стихове	38	38	38	38	38	38	38
Преведени стихове:	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

- s СПБ ГРБ, Соловецкий монастырь № 717, Собр. Каз ДА (Русия, 1492). С пророческо житие. Порфирьев, Вадковский, Красносельцев 1881 1887, I: с. 153—157 [№ 134 (694)]; Евсеев 1905: с. LXIII [№ III.15]; Лурье 1960: с. 267—268, 273; Mathiesen 1983: с. 22 [? 46]
Агей, гл. 1.1—2.23, л. 85a9—87b7
- g Генадиевска библия. Москва ГИМ Синод. сборка № 1/915 (Русия, 1499). Горский, Невоструев 1855, 1: с. 1—164 [№ I/915]; Буслаев 1855, с. 44—56, XVII; 1861: кол. 163—198; Савва 1858: с. 160—161 [№ 915 (1)]; 1863: с. 31, № 38; Кульбакин 1901: с. 21—54; Евсеев 1905: с. LXV [№ III.25]; Михайлов 1900—1908; 1912: с. XXXIX—XL [№ X]; Мещерский 1955: с. 204 [№ 10]; Лурье 1960: с. 271; Freidhof 1972; 1974; 1977; Mathiesen 1983: с. 30 [119]; Thomson 1998: 655—665.
Агей, гл. 1.1—2.23, с. 637—642
- f СПБ ГРБ F.I.3 (Украина, XV в.). С пророческо житие. Евсеев 1897: с. 62 [№ 3]; 1905: с. LXII [№ III.6]; Казакова, Лурье 1955: с. 278, 280—282, 293—299, 303; Лурье 1960: с. 92; Клосс 1971; Mathiesen 1983: с. 20 [№ 25].
Агей, гл. 1.1—2.23, л. 36b4—38a21
- 182 Мо ГИМ Собр. Чудовское № 182 (Русия, XV в.). С пророческо житие. Петров 1897: с. 160 [№ 182]; Евсеев 1905: с. LX [№ III.1]; Mathiesen 1983: с. 28 [№ 100].
Агей, гл. 1.1—2.23, л. 52a'4—53a'29
- su СПБ БАН 24.4.28. „Супрасльскый сборник“ Матфея Десятого, Собр. Срезн. (Русия, 1507). С пророческо житие. Архиеп. Филарет, Срезневский 1859—1860/2: с. 144—150; Лавров 1933/1934; Алексеев, Лихачева 1978; Mathiesen 1983: 19 [№ 16].
Агей, гл. 1.1—2.23, л. 23b29—24b24
- b Vucurești Bibl. Academiei Nr. 84 (Сърбия, XVI в.). С пророческо житие. Яцимирский 1905: с. 64—65, 253—254; 1906: с. LIX—LXII; Васильев, Љ., М. Гроздановић, Б. Јовановић 1980.
Агей, гл. 1.1—2.23, л. 100a19—102b10
- O Острожска библия 1581. Фототипическое переиздание текста с издания 1581 года, осуществлено под наблюдением И. В. Дергачевой по экземплярам Научной библиотеки им. А. М. Горького МГУ. Москва-Ленинград 1988. Freidhof 1972; 1974; 1977; Thomson 1998: с.

4.1. В Супрасълския сборник от 1507 г. (*su*) са налице поправки според паримийната словоупотреба (в останалите книги на Дванадесетте пророци) и в съгласие с Генадиевската библия от 1499 (*g*), взети под внимание по-късно и в печатната Острожска библия от 1581 (*O*). Само *su* застъпва в единичен случай четене от *Vb₂ VO L* (лява колонка), докато всички останали апографи възприемат вариант по други гръцки източници. Срв.:

1.6 εἰσηνέγκατε ὀλίγα LXX: περιβάλλεσθε ὀλίγα 62—46—407' 26 538
в'насте мало *su* = *Vb₂ VO L* Сут^р; взасте мало *s g f 182 b O*; *Vt₅*

За специална обработка и целенасочена сверка по гръцкия образец говорят следните 20 индивидуални разночетения в *su* (лява колонка), които се отнасят до:

а. синтактични промени в съответствие с превода на 70-те — точно съгласуване на родителен падеж в различни функции или употребата му вместо притежателно прилагателно; изместване на стар творителен падеж; ново осмисляне на разгърнато обръщение —

1.11 πόνους τῶν χειρῶν:
трогди рѣкѣ *su* трогди ро҃чнии *VO N₂ s g f 182 b O*

2.6 σείσω τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν
καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν:
потресѣ ꙗ̀во и земаю и море и
сушию *su* потресо҃у... ꙗ̀вои и зѣмлею и мореи
и со҃шоу *N₂ VO] сѣшеѣ s g f 182 b O*

2.16 κριθῆς δέκα σάτα:
Г сатѣ ѡчѣманѣ *su* десѣт сѣтѣ ѡчѣмене *s g f 182 b O*

2.23 λήμφομαι σε... τὸν δοῦλόν μου:
прѣмѣ тѣ... раба моего *su* прѣмѣ тѣ... рабе мои *s g f 182 b O*

б. предложна конструкция вм. по-стара безпредложна и иновации в употребата на предлозите (лява колонка) —

2.1 ἐν χειρὶ Ἀγγαίου: в' рѣкѣ ангеа *su* ро҃кѣю ангеа *VO s g f 182 b O*

2.10 ἔτους δευτέρου: вѣ вторѣмъ лѣтѣ
su второе лѣто *VO*; вѣ второе лѣто *s g f 182 b O*

1.14 ἐκ φυλῆς: ис колѣна *su* от колѣне *VO N₂] -на s g f 182 b O*

2.16 εἰς κυψέλην: оу кѣпселѣ *su* вѣ кѣпселѣ *s g f 182 b O*

Единична поява на творителен падеж вместо предложна конструкция е налице в:

2.12 ἀψιηται τὸ ἄκρον τοῦ ἱματίου...
пантѣс брѣмѣтѣс: коснетъ край
ризи... всѣкомъ брашиѣ *su* коснетъ край ризи... во всѣко
брашино *VO s g f 182 b O*

в. замяна на гръцки лексеми със славянски —

1.4 ὄν οἴκοις... κοιλοστάθμοις:

- в храмѣхъ... оукрашенихъ su в храмѣхъ... колостатми Vb₂ VO;
s g f 182 b O
- г. лексикално вариране и предпочитание вместо *иудовъ* на словообразувателния вариант *иудинъ* от архаичната кирило-методиевска лексика, застъпена и в тълковните пророчества (Иоил 3:1, 6, 8, 18, 19; Амос 1:1, 2:4, 7:12; Авдий 1:11; Михей 1:1, 5:2; Захария 12:7, 14:5; Малахия 3:4) —
- 1.12 ἐκ φυλῆς Ιουδα: ѿ колѣна юдина о колене иудова VO N₂ s g f 182 b O
su, под. 1.1 O
- 1.14 ис колѣна иудина su, от колене идова VO N₂] -ина s g f 182 b O
- 2.19 под. 2.2, 2.21 ἡ ῥόα: кыселица su кысѣличице s f 182 b O
- д. поникване на единични преславски лексикални варианти (лява колонка):
- 1.11 ἐπὶ τὸ ἔλαιον: на масло su на олѣи VO N₂ s g f 182, елен b O
- 2.12 τὸ ἄκρον: конецъ su краи VO s g f 182 b O
- е. добавка под вероятно влияние на *Vulgata* — от една страна в *su* (2.1), но от друга и във *VO s g f 182 b O* (2.10):
- 1.15 in die vicesima et quarta: τῆ τετράδι καὶ εἰκάδι: в' четвъртыи дни третяго десете su в' четврти третяго десете VO s g f 182 b O, под. N₂
- 2.10 ἐπὶ Δαρείου: ἐπὶ Δαρείου LXX] регис La^s Sa Aeth^p: при Дрии ѿри VO s g f 182 b O
- ж. добавка в *su*, необусловена от чужд образец, вероятно *homoioteleuton*
- 1.8 εὐδοκῆσω ἐν αὐτῷ καὶ ἐνδοξασθήσομαι: влѣговолю в' нем и прславлю сѣ| влѣговолю в' немъ и прославлю се Vb₂ + в' немъ su? VO s g f 182 b O

4.2. Общи със *su* са няколко разночетения в Острожката библия (O) от 1581 (лява колонка), чиито редактори се основават на съставения през 1499 от новгородския архиепископ Геннадий библейски свод (*g*), без обаче да го следват буквално. От една страна, те допускат редица езикови иновации, типични за развитието на украинските диалекти през XVI в., но от друга, въвеждат архаизиращи езика и правописа старобългарски особености, отчасти вече отстранени в Геннадиевската библия. В резултат на това —

а. възстановява се първоначалният пословен превод — предимно по гръцки образец от 70-те (лява колонка)

- 2.3 ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ τῇ ἔμπροσθεν:
в славоу его прѣвѣю су О   в славоу прѣвоую его VO N₂ s g f 182 b
- 2.9 ἐν τῷ τόλῳ τούτῳ δώσω εἰρήνην:
на мѣстѣ семь дамы мирь VO g su О   на мѣстѣ се ѿ мирь s f 182 b
- 2.12 τοῦ ἰματίου αὐτοῦ:
ризы его су О   ризи своее VO s g f 182 b
- 2.14 ἀπὸ προσώπου πονηρίων W^{ms} S^{ca}
V L³⁶ 407-613-770^c C³-68-239 Argm
Сур^p Th Tht Hi: ὦ лица λυκαβ'σвом
су О (λουκαβ'σвенѣ VO)   ѿт лица лжкава s f 182 b
- 2.14 ἐμισεῖτε: ненавидѣсте су О?   ненавиѣѣше VO s f 182 b
- 2.14 ἐὰν ἐγγίση ἐκεῖ LXX:
аще коснет тоу VO су О   ἐὰν ἐγγίση αὐτῶν Q Ach Sa Aeth:
аще коснетъ тѣ s f 182 b
- 2.18 ἐν ταῖς καρδίαις LXX: в срци су О   ἐπὶ ταῖς καρδίαις 26: на срцахъ s f 182 b
- б. в единични случаи е налице лексикална вариативност под влияние на преславската тълковна рецензия, за която е характерна и употребата на кратката форма на личното местоимение за винителен падеж МН. Ч. вы:
- 2.12 ἐν τῷ ἄκρῳ: въ конец су Ofп   вскраи VO, въ краи s g f 182 b
- 2.14 ὀδυνηθήσονται LXX:
остропотат сѧ су О; ѡсѣтат сѧ s 182   ὀδυνηθήσεται 410:
острастет се VO; ѡстит сѧ f b
- 2.17 ὑμᾶς: вы су О   васъ s f 182 b
- в. предпочита се показателното местоимение тъ пред съ:
- 2.23 ἐν τῇ ἡμέρᾳ: в' тъ (тои О) днь су   в съ (съи b) днь s f
- г. попълват се непреведени по-рано части от текста:
- 1.1 μία τοῦ μηνός:
единою мѣца су; въ прѣвыи мца О   Ѧ VO s g f 182 b
- 2.13 καὶ ἀλεκρίθησαν οἱ ἱερεῖς καὶ εἶπαν· Μιανθήσεται LXX:
и ѡвѣщашѧ иереие и рѣшѧ оскверни   Ѧ VO s g f 182 b
сѧ су О
- 4.3. Редица разночетения показват, че Острожката библия е била подлагана на сверка не само по Vulgata, срв.
- 1.5 ponite: положите Vt₃ N₂ L O   τάξατε: оучинните Vb₂ VO s g f 182 su b
- но и по превода на 70-те;
- 1.4 ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ τῇ ἔμπροσθεν:
въ славе его прѣвѣю О   Ѧ
в славоу прѣвоую его VO N₂ s g f 182 su b

по текстовата форма на катените:

- 2.17 τοῦ οἰκοδομεῖν C-68] κατοικεῖν 49: τοῦ οἰκεῖν ἐν οἴκοις LXX:
здати храмы O жити въ храмѣхъ Vb₂ VO s g f 182
su b

Поправена е грешката в:

- 2.17 ἐν χαλάσῃ: градомъ O гладом s f 182 b; въ глад su (sic!)

Само в O е направено допълнение в началото на 2.5, което е по хекзапларната текстова форма, отразена и в рецензията на Лукиан. Откъсът е налице и в латинския превод (*verbum quod placui vobiscum cum egrederemini de terra Aegypti*). Циглер обаче не го включва в реконструирания текст на 70-те. Срв.:

- 2.5 ὁ λόγος μου ὃν διέθεμην ὑμῖν ἔξελεθόντων ὑμῶν ἐκ γῆς αἰγύπτου 86^{lat}L' 407^{ms}-770 Arm Cyr Tht Bas.N.] > LXX: слово еже глахъ с вами егда исходите изъ землѣ егѣпет'ски O
∅ VO s g f 182 su b

Независимо от ясно очертаната зависимост на всички преписи с гръцка основа от един общ протограф, което ни дава основание да говорим за единство на превода, отразен в проучваните апографи, проведеното колационироване показва наличието на различни по характер варианти, представени от над 59 разночетения. Те се дължат на по-късни наслоения във формата на: индивидуални четения, влияния на други гръцки образци, сверки, езикови иновации и под. Данните от съпоставителния текстологичен анализ, който привеждаме по-долу, не включват разночетения от фонетично и правописно естество.

5.1. М о р ф о л о г и ч н и разночетения се отбелязват в следните случаи.

- а. Промени в падежната флексия и преобразуване на деklinационната система при съществителни имена, което личи от примери със смесване на n- и i-основи м.р., jо- и ja-основи, n- и o-основи ср.р., ū- и a-основи ж.р. главно в кирилските апографи; вариране в застъпването на -ови за дателен падеж ед.ч. (Vb₂ VO) : -οχ (s g f 182 su b O):

- 1.1 о колене Vb₂ VO ἐκ φυλῆς ο колѣна s g f 182 su b O; под. 1.12, 1.14, 2.2
2.15 нерѣкви Vb₂ VO τὸν ἱερέα ἱερεος s g f 182 su b O
2.18 на камене s 182 ἐπὶ λίθον на камени f su b O
2.18 на|въхъ su O| срцихъ b ἐν ταῖς καρδίαις на срдцяхъ s f 182
2.18 цркы s 182 su O ὁ ναός црѣви f b

- б. За съзнателно архаизиране говори предпочитането на по-старата форма на анафоричното местоимение за вин. пад. ед.ч. м.р. и (от *su*) вм. его (в останалите апографи), докато употребата на кратката

винѣ ли маслѣ ли всаком	ἐφ' ἑμάτος ἢ οἶνον ἢ	(в' О) сочиво ли въ
брашиѣ су	ἐλαίου ἢ παντός	вино ли въ масло ли
	βρώματος	во сако брашино VO
		s g f 182 b O

б. замяна на родителен безпредложен за време от съответстващ на гръцкия образец родителен предложен (*f O*) -

2.18 сега дне s 182 su b	ἀπὸ τῆς ἡμέρας	Щ сега дне f O
--------------------------	----------------	----------------

в. вариране на съюзни средства —

2.12 еда VO s g f 182 su O	εἶ	аце су O
----------------------------	----	----------

2.12 ли... ли... ли VO s g f 182 su O	ἢ... ἢ...	или... или... или b
---------------------------------------	-----------	---------------------

5.3. С л о в о о б р а з о в а т е л н и варианты. Употребата им в хърватските апографи (лява колонка) отразява влияние на местни езикови особености, срв.

1.6 в пиѣние VO Vb ₂	εἰς μέθην	в п'аньство s g f 182 su b O
---------------------------------	-----------	------------------------------

1.13 в посланство VO] посланство N ₂	ἐν ἀποστολῇ	въ посланіе s g f 182 su b O
---	-------------	------------------------------

5.4. Л е к с и к а л н о вариране е налице поради

а. префиксално образуване на синонимен ред. При това е възможна появата на индивидуален вариант, който в *b* (2.9, 2.13) е свързан с неразбиране на семантиката на отделни лексеми, срв.:

1.9 поѣсть VO N ₂ Vt ₅ L s g f su b O	ἔρημος	запоѣсть Vb ₂
---	--------	--------------------------

1.9 отдоѣноуѣхъ Vb ₂ VO s g f 182 su b O	ἐξεφύσησα	вдоѣноуѣхъ Vt ₅ L N ₂
---	-----------	---

2.5 дѣхъ мои настонтъ VO N ₂ s g f 182 su O	ἐφέστημεν	дѣхъ мои стонтъ b
--	-----------	-------------------

2.9 в посоѣждение VO s g f 182 su O	εἰς περιποίησιν	въ соѣженіе b
-------------------------------------	-----------------	---------------

2.13 ѡскврѣнено VO g f 182 O]-на s, -нъ su	μεμαμμένος	Щ скврѣнена b
--	------------	---------------

2.13 аце окврѣнит се VO s g f 182 su O	εἰ μιανθήσεται	аце Щкврѣнит се b
--	----------------	-------------------

б. образуване на адноминално прилагателно от същия корен —		
2.22 въ ѡрѣжие s f 182 su O	ἐν ῥομφαίᾳ	въѡрѣжень b

в. застъпване на синоними в рамките на типичната за първоначалните преводи кирило-методиевска лексика —

2.9 велиѣ VO s g f 182 su b O	μεγάλη	велика N ₂
-------------------------------	--------	-----------------------

2.23 гѣ вседръжайи s f 1182 b O	κύριος παντοκράτωρ	гѣ вседръжител su
---------------------------------	--------------------	-------------------

По отношение на лексикалния състав следователно книгата Агей съхранява първоначалната си текстова форма в ръкописната традиция през следващите векове, без да бъде подлагана на характерната за гълковната рецензия преславска обработка. Единичните примери от *su* (1.4, 1.11, 2.12) не променят така очертаната картина по същество.

5.5. Несъответствия с гръцката основа се появяват поради структурни различия в съгласуването субект — предикат по число и превода на λαός (ед.ч.) с людие (мн.ч.):

- 1.2 ὁ λαός; под. 2.2, 2.4, 2.14 людие Vb₂ VO N₂ s g f 182 su b O
 2.7 ἦξει τὰ ἐκλεκτά придохъ избранаѣ VO N₂ s g f 182 su b O

5.6. Допълвания в гръцкия текст по други източници (не 70-те), взети под внимание от славянския преводач:

- 1.9 συνήχθητε 534 = MT + αὐτα Chr виѣсте ꙗ Vb₂ VO s g f 182 su,
 Arm Aeth Cyr = MT внесоете ꙗ O, но внесоете ø b

5.7. Различни по тип разночетения в зависимост от гръцката основа.

5.7.1. Разночетения, обусловени от различни гръцки източници (не LXX), някои от които с точно съответствие в MT (лява колонка):

- 1.4 εἰ καιρὸς μὲν ὑμῖν ἐστὶ B-V Q*-26- εἰ καιρὸς μὲν ἐστὶν ὑμῖν 449'
 544 L''-613 490-239 La^s Arab Cyr Th (770*): врѣме оубо|еце Vb₂| есть
 Tht Bas.N.: врѣмѣ оубо вам есть s g вѣмѣ VO
 f 182 su b O

- 1.4 τοῦ οἰκοδομεῖν C-68: τοῦ οἰκεῖν ἐν οἴκοις LXX: жити
 здати храмы O в' храмѣхъ Vb₂ VO s g f 182
 su b

- 1.5 τάξατε τὰς καρδίας ὑμῶν S^c-V L''-36- τάξατε + δὴ ἰτὰς καρδίας ὑμῶν
 770^c C'-68-239 La^s Co Syh Arm Th LXX
 Tht = MT: о҃ччините срѣца ваша Vb₂ VO
 s g f 182 su b

- 1.8 καὶ οἴσατε L''87^c -68 Th, срв. MT: и LXX ø
 принесите Vb₂ VO s g f 182 su b O

- 1.10 τὰ ἐκφόρια αὐτῆς + ἐφ' ὑμᾶς L''- τὰ ἐκφόρια αὐτῆς LXX
 407-770^c Cyr^p Th Tht: изношениѣ еє
 на васъ Vb₂ VO s g f 182 su b O

- 1.12 ἐξαπέστειλεν αὐτὸν κύριος + ὁ ἐξαπέστειλεν αὐτὸν κύριος
 θεὸς αὐτῶν V = MT: посла и ꙗ LXX; misit eum Dominus
 бѣ ихъ VO s g f 182 su b O Deus eorum: посла егѡ ꙗ бѣ
 ихъ N₂

- 1.13 εἶπεν Ἀγγαῖος ἄγγελος + ἐν εἶπεν Ἀγγαῖος ἄγγελος κυρίου
 ἀποστολῇ κυρίου τῷ λαῷ + λέγων τῷ λαῷ LXX
 L''-613-770 239 = MT: рече ан҃ен
 ан҃ѣль ꙗнь в посланство (посланиѣ s g
 f 182 f su b O) ꙗне людем' ꙗне VO s g
 f 182 f su b O

- 2.4 λέγει κύριος + παντοκράτωρ L''39 λέγει κύριος LXX:
 130' Th: ꙗеть ꙗ вседржителъ VO s ꙗеть ꙗ N₂
 g f 182 su b O

- 2.14 ὀδυνηθήσεται 410: ὀδυνηθήσονται LXX: *острастет се VO s g 182; остропогѣт сѧ su O*
 ѡѣтит сѧ f b

5.7.2. Изпускания, обусловени от различни гръцки образци (дясна колонка):

- 1.2 λέγων LXX: ἴλε VO, ἴλλ s g f 182 *om. λέγων S^{ca} V-239-456-538 22^c-51^c-763-49¹-770^c La^s Co Aeth Arm Cyp Tht: III Vb₂ N₂*
 su b O
 2.3 πῶς ὑμεῖς βλέπετε LXX: *како вы πῶς βλέπετε V Argm:*
 видите VO N₂ s g f 182 su O *како видите b*

5.8. Допълване на копулата (дясна колонка), немотивирано от гръцки образец, е налице във VO:

- 2.3 τίς ἐξ ὑμῶν: *кто ѡ всѧ N₂ s g f 182* *кто + естъ | ѡ васѧ VO*
 su b O

5.8.1. Изпускания (дясна колонка), немотивирани от гръцка основа:

- 1.1 μιᾷ τοῦ μηνός: *единою мѧца su,* *ѡ s g f 182 b*
 въ пръвѧи мѧца O

- 1.5 τάδε λέγει: *сице ἴлетъ Vb₂ VO s g f* *ѡ ἴлетъ b*
 182 su O

- 1.6 συνήγαγεν εἰς δεσμόν: *збира въ влѧ-* *събра ѡ вълагалище b O*
 галище Vb₂ VO s g f 182 su

5.8.1.1. Изпускане на съюза и (главно в b). Срв.

- 1.6 καὶ ὁ... συνάγων *и | >g | събирали VO Vb₂ s f 182 su b O*
 2.7 καὶ πλήσω *и | >b | исплѧню VO N₂ s g f 182 su O*
 2.14 καὶ ὅς *и | >b | иже VO s f 182 su O*
 2.20 καὶ ἐγένετο *и | >b | вы s f 182 su O*
 2.23 καὶ θήσομαι *и | >s f 182 | положѡу su b O*

5.9. С л о в о р е д н и варианти.

а. под влияние на друг гръцки източник, не LXX:

- 2.4 ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι VA'-49'-393-407' *μεθ' ὑμῶν ἐγὼ εἰμι LXX*
 L' C⁷⁻⁴⁹⁰-68-239 Sa Syh Aeth Arab
 Argm Cyp^p = MT: *азъ с вами есмь*
 VO N₂ s g f 182 su b O

- 2.9 μεγάλη ἔσται ἡ δόξα LXX: *μεγάλη δόξα ἔσται Cyp^p:*
 великѧ|велика N₂| воудеть сѧва VO s g *велиѧ слава воудѣтъ b*
 f 182 su O

б. необусловени от гръцки образец словоредни варианти:

- 1.1 ἐν τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ LXX: *въ шестѧи мѧк s g f 182 su b O*
 в мѧцьѧ ē· Vb₂ Vt₅ N₂

- 2.6 ἐγὼ σείσω LXX: *потрасѧ азъ N₂ s g 182 su b*
 азъ потресѡу VO f O

- 2.19 ἀπὸ τῆς ἡμέρας ταύτης LXX: *ѡ сего дѧне s f 182 s O*
 ѡ дѧне сего b

6.0. Текстологичният анализ на изследваните по-горе славянски апографи показва, че те се основават на първо място на една гръцка текстова форма на Книгата на пророк Агей по превода на 70-те, представена първоначално от хърватските глаголически бревиари (еванг. Методиев превод). Наличието на посочените по-горе разночетения, които се дължат на фонетични и графични особености, на граматична синонимия на местна почва и на промени в диахронен план изобщо, на влиянието на оформили се с времето локални книжовни традиции, на предпочитание на определени словообразователни варианти на личните имена (напр. 1.13 Ἀγγαίου — ан'геи s 182 su O, ан'геи VO] агген g f b || ан'геоуць N₂; 1.1 τοῦ Ἰωσεδέμ — иоседековѣ s g f 182 su b O || сѣдѣковоу Vb₂ VO; 2.4 ὁ ἱερεὺς — иерѣю VO s g f 182 su b O || ерею N₂ и под.), но също така и на по-късни сверки с допълнителни гръцки и други образци, по-рядко на различия в преводаческите принципи и норми, не дава основание да се говори за наличие на някаква друга, системно очертана рецензия, т.е. тези апографи представят една и съща текстова форма. Въз основа на сравнителния текстова-критичен анализ могат да бъдат направени следните заключения:

1. Дифференцирашите, но в по-голямата си част съвпадащи признаци на вариантите от хърватските бревиари Vb₂ и VO се основават на различни антиграфи, които възхождат независимо един от друг към предполагаем общ протограф-архетип.

2. Междинно място между тях и бревиарите по латинска основа заема N₂, който показва в преобладаващата си част съвпадения с архетипа по гръцки образец и неговите хърватски носители, но и редакторска обработка по Vulgata.

3. Руските апографи споделят най-важните особености на хърватските бревиари по гръцка основа. Не само преписвачът на Соловецкия сборник № 717 от 1492 (s) се опира на предполагаемия първоначален глаголически протограф, но и копистите на f, g и 182.

4. Някои от разночетенията във f представят безспорно отражение на този архетип. Единични варианти тук (2.6) свидетелстват обаче и за самостоятелно проведени редакторски сверки по гръцкия образец (70-те).

5. Особено място заема Супрасълският сборник от 1507 (su). Налице са редица иновации на славянска почва, словоупотреби в съгласие с Генадиевската библия от 1499 (g), но същевременно са проведени сверки с представители на първоначалния глаголически архетип (напр. Съвпадане на четене в 1.6 с Vb₂ VO L), на преславската тълковна рецензия (1.4, 1.11, 2.12), попълват се непроведени части от текста или се поправят грешки (1.1, 2.14, 2.17), включително по гръцкия образец, които се вземат под внимание в предлаганата по-долу реконструкция.

6. Друг свидетел на развиващата се на славянска почва текстова форма представя Острожката библия от 1581 г. (O) с нейните архаизиращи тен-

денции в деривацията и флексията и едновременното застъпване на езикови иновации (ох-аорист, предложни конструкции), с ориентацията към повече гръцки източници, попълват се непреведени части, поправят се грешки след точна сверка с гръцкия образец (1.1, 2.6, 2.14, 2.17 и др.) — свидетелство за целенасочена редакторска работа, което прави от тази самостоятелна версия на текста необходим за реконструкцията ни коректив.

7. Сръбският препис *b* възхожда към по-късен антиграф, изправян по гръцка основа, която е била различна от тази на *s g f* и 182. Налице са грешки (2.9, 2.13), елипси (1.5, 2.7, 2.14, 2.20), индивидуални варианти, някои от които — резултат от самостоятелни сверки с гръцки и други източници. Става въпрос за представител на самостоятелна версия в рамките на същата рецензия на пророческия текст, застъпвана и от останалите апографи.

Бъдещите изследвания ще попълнят вероятно картината и с откриване на неизвестни засега търновски апографи на тази библейска книга.

6.1. Анализът ни потвърждава предположението на Горски и Невоструев за наличие на самостоятелна първоначална текстова форма на Кн. Агей от Кирило-Методиевата епоха, различна от по-късната Преславска рецензия на тълковните пророчества. В основата на предлаганата реконструкция са поставени хърватските апографи *V₀* и *V_b*, в съчетание с вариантите на кирилските апографи *s g f 182*, както и в сравнение със *si* и *O*.

Реконструкцията представя стандартизираната, конструирана правописна норма на глаголическия архетип (само *ѣ*; три графеми за носовките: *ѡ, ѡ, ѡѡ*; *г* за *м, s = з*; епентетично *l'*; *шт*; *-ии < -ѡи/-ѡј, -ии < *-ѡи/ -ѡј, -ие < *-ѡк*; *ѡ* за гр. *υ* в чужди думи). Морфологични, синтактични и лексикални особености не се реконструират, но се вземат под внимание по правилата на текстологията¹⁷.

Други съкращения:

>, om.	изпускане
pr.	praemittit, -unt
<>	вмъкване, допълване
]	след скобата следва разночетене към стоящата пред нея форма

Агей I: 1-6

- 1 Въ въторое лѣто при Дарин цѣсари, въ мѣсѣць шестъин, въ днь пръвыи мѣсѣца, сътворено бысть слово Господьне въ ржжъ яньгеѣ пророка, глагола: Ръци оубо къ Зоровавелю Салатилевоу отъ колѣна Иудова и къ Иисоусоу Иосѣдѣквоу иерѣоу великоуемоу, глагола:
- 2 Сице глаголетъ Господь Вьседръжитель, глагола: Людие сии глаголажтъ: „Не прииде врѣма създати храмъ Господьнъ.“
- 3 И бысть слово Господьне въ ржжъ яньгеѣ пророка глагола:
- 4 Врѣма оубо естъ вамъ жити въ храмѣхъ вашихъ колостатѣмъ, а храмъ мон запоустѣ.
- 5 И нынѣ сице глаголетъ Господь Вьседръжитель. Оучините срьдъца ваша въ пжти ваша.
- 6 Сѣѣсте мѣнога и вѣнѣсте мало, ꙗли есте и не въ сытость, пиете и не въ пиѣньство, овлѣкосте са и не съгрѣѣсте са въ нихъ. И събирали мьзды, събъра въ вѣлагалиште жтъло.

Inscriptio янѣоусъ пророкъ VO; кнѣи яниѣ пророка L; яньѣи Vb₂; янѣѣи N₂, яниоса Bb; пррочество янгеа яггеа f 182 b | прорка s g f 182 su b; пророчество янгеа su; яггеи проркъ глава первая O.

I.1 Въ второе лѣто] (въ Vb₂) лѣто дрругое Vt₅ N₂ In anno secundo | при Дари цѣсари] Дариѣ цесара Vb₂ Vt₅ Darii regis | въ/мѣсѣць tr. s g f 182 su b O | шестъин ἐν τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ | въ днь (> O) пръвыи (еданъ Vb₂ in die una mensis) мѣсѣца единою мца su μιᾶ τοῦ μηνός; > s g f 182 b | бысть] естъ Vb₂ | пророка] + о зоровавела ꙗна салатилева иудѣе и о йса садѣкова ерѣѣ великаго N₂ ad Zorobabel filium Salathiel ducem Iuda et ad Iesum filium Iosedech sacerdotem magnum] >LXX | глагола] реки Vt₅ N₂ | колѣна] -не VO Vb₂ | иудова Ιουδα] иудина su | иосѣдѣквоу тоу 'Ιωσεδέχ VO Vb₂] сѣдѣквоу | иерѣоу] -ови Vb₂ VO 2 сице таде] се N₂ haec | глагола] > Vb₂ N₂ | людие ὁ λαός | не] + оше егда N₂ non dum | прииде] -тъ VO Vb₂ ἦκεν | създати храмъ Господьнъ (κυρίου)] домоу гна зидати N₂ domus Domini aedificandae 3 бысть] створено ē N₂ factum est | Господьне κυρίου | глагола] реки N₂ 4 еда (да N₂) когда Vt₅ + врѣма оубо εἰ καιρός μὲν] еше Vb₂, > Vt₅ | естъ/ вамъ] tr. s g f 182 su b O ὑμῖν ἐστι(v) B-V Q*-26-544 L"-613 490-239 La' Arab Cyr.II96 Th.Tht.Bas.N., ἐστι(v) ὑμῖν 449' Cyr^p; | жити οἰκεῖν] здати O οἰκοδομεῖν C-68, да пребиваете Vt₅ N₂ | въ] > O | храмѣхъ] -мы O, домѣхъ Vt₅ N₂ domibus | колостатѣмъ κοιλοστάθμοις] оукрашеных su, сѣти/ лече Vt₅ tr. N₂ laqueatis | храмъ] домъ Vt₅ N₂ domus | мон] > Vt₅ N₂ = La | запоустѣ са поустине Vt₅ N₂ ista deserta 5 сице таде] > b, се Vt₅ N₂ haec | вьседръжитель] воевстви Vt₅ N₂ exercituum | оучините] положите Vt₅ N₂ O ponite | въ пжти] на поутехъ Vt₅ N₂ super vias 6 сѣѣсте ἐσπεύρατε] сѣкли есте Vt₅ seminastis | вѣнѣсте εἰσηνέγκατε LXX] взжте s g f 182 b O; Vt₅ περιεβάλλεσθε 62-46-407' 26 538 Cyr^p | ꙗли есте] пиете (sic!) Vt₅ comedistis | не въ сытость] иѣсте насыщени Vt₅ non estis satiati | не въ пиѣньство (пиѣние Vb₂ VO)] нисте опоени Vt₅ L non estis inebriati | не съгрѣ-

Агей I: 7-13

- 7 Сице глаголетъ Господь Вседръжителъ: Положите срьдъца ваша въ пѣти вашѣ.
- 8 Възидѣте на горѣ и оуѣщѣте дрѣва, и принесѣте, и съзидѣте храмъ; и благоволиж въ немъ, и пославаиж сѣ, рече Господь.
- 9 Призьрѣсте на мѣнога и быша мала, и вѣнѣсте ѿ въ храмъ и отъдоу-
нѣхъ ѿ. Сего ради сице глаголетъ Господь Вседръжителъ: Зане храмъ
мои естъ поустъ, вы же гоните кѣждо въ домъ свои.
- 10 Сего ради оудръжитъ сѣ небо отъ росы и землѣ оскждитъ изношениѣ еѣ
на васъ.
- 11 И наведѣж орѣжие на землаж, и на горы, и на пышеницѣ, и на вино, и на
олѣи, и на всѣа, елико износитъ землѣ; и на чловѣкы, и на скоты, и на
всѣа троуды рѣчьныа ихъ.
- 12 И слыша Зоровавель Салатилевъ отъ колѣна Иудова, и Иисоусъ Иосѣ-
дѣковъ, иерѣи великыи, и всѣа прочии людие гласъ Господа Бога ихъ и
слово Иныгеѣ пророка, ꙗкоже посъла и Господь Богъ ихъ къ нимъ. И
оубоѣша сѣ людие отъ лица Господниѣ.
- 13 И рече Иныгеи, ангелъ Господень въ посълание Господне, людемъ, глаго-
ла: Язъ есмь съ вами, глаголетъ Господь.

ѣсте ѿ] нѣсте степлени $Vt_5 L$ non estis calefacti | въ нихъ $\epsilon\nu\ \alpha\upsilon\tau\omicron\iota\varsigma$] > $Vt_3 L$ |
събирали мѣзды $\acute{o}\ \tau\omicron\upsilon\varsigma\ \mu\iota\sigma\tau\omicron\upsilon\varsigma\ \sigma\upsilon\nu\acute{\alpha}\gamma\omega\nu$] иже мѣзде савкоюпи $Vt_5 L$ qui mercedes
congregavit | съвъра $\sigma\upsilon\nu\eta\gamma\alpha\gamma\epsilon\nu$] посла е $Vt_5 L$ misit eas | въ вѣлгалище жъло $\epsilon\iota\varsigma$
 $\delta\epsilon\sigma\mu\acute{o}\nu\ \tau\epsilon\tau\tau\omicron\upsilon\lambda\eta\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\nu$] вѣщи поражение (sic!) Vt_5 in saeculum pertusum 7 сице |
се Vt_5 haec | Вседръжителъ $\lambda\alpha\nu\tau\omicron\chi\rho\acute{\alpha}\tau\omega\rho$] воевстви $Vt_5 L$ exercituum 8 оуѣщѣте
дрѣва] > $Vt_5 L$ | и принесѣте $\kappa\alpha\iota\ \acute{o}\iota\sigma\alpha\tau\epsilon$ (-аете 87°-68) L” 87°-68 Th: срв. MT
> LXX, и понесите + дрѣва Vt_5 portate ligna | храмъ] домъ $Vt_5 L$ domum | + мои
 $Vb_2 VO$] > LXX | благоволиж въ немъ $\epsilon\upsilon\delta\omicron\chi\acute{\iota}\sigma\omega\ \epsilon\nu\ \alpha\upsilon\tau\tilde{\omega}$] приѣт’и воудеть мнѣ Vt_5
 N_2 acceptabilis mihi erit | прославаиж сѣ + в’ немъ su] посѣваю + и $Vt_5 N_2$ glorificabor
| рече] гѣтъ $Vt_5 L N_2$ dicit 9 призьрѣсте $\epsilon\lambda\epsilon\beta\lambda\acute{\epsilon}\psi\alpha\tau\epsilon$] взрѣсте $Vt_5 N_2$ respexistis |
мѣнога] векшее $Vt_5 N_2$ amplius | выша $\epsilon\gamma\acute{\epsilon}\nu\epsilon\tau\omicron$] се створено естъ Vt_5 ecce factum
est, принѣсте N_2 | мала] ман’шее $Vt_5 N_2$ minus | вѣнѣсте] внесосте $Vt_5 N_2$; su b O] ѿ
 $\alpha\upsilon\tau\acute{\alpha}$ Chr Arm Aeth Cyr = MT] > LXX, $Vt_5 N_2$ b | храмъ] домъ $Vt_5 N_2$ domum |
отъдоунѣхъ $\epsilon\zeta\epsilon\phi\acute{\upsilon}\sigma\eta\sigma\alpha\ \nu\delta\omicron\upsilon\eta\omicron\upsilon\chi\chi\epsilon$ $Vt_5 N_2$ exsufflavi | ѿ $\alpha\upsilon\tau\acute{\alpha}$] оноу $Vt_5 N_2$ illud | сего
ради $\delta\iota\acute{\alpha}\ \tau\omicron\upsilon\tilde{\upsilon}\tau\omicron$] за коу стварь $Vt_5 N_2$ quam ob causam | сице] > $Vt_5 N_2$ | Вседръжителъ
cf. 1.7 | зане $\acute{\alpha}\nu\theta’\ \acute{\omega}\nu$] ꙗк’ $Vt_5 N_2$ quia | храмъ] домъ $Vt_5 N_2$ domus | естъ/поустъ
 $\epsilon\sigma\tau\iota\nu\ \epsilon\tilde{\rho}\eta\mu\omicron\varsigma$] tr. $Vt_5 N_2$, запоустъ Vb_2 deserta est | вы же $\acute{\upsilon}\mu\epsilon\iota\varsigma\ \delta\acute{\epsilon}$] и ви $Vt_5 N_2$ et vos
| гоните $\delta\iota\omega\chi\epsilon\tau\epsilon$] | прагноуете $Vt_5 N_2$ festinatis | кѣждо $\epsilon\chi\alpha\sigma\tau\omicron\varsigma$] едины кждо $Vt_5 N_2$
unusquisque | въ $\epsilon\iota\varsigma$] > s f 182 su b O | домъ свои $\tau\omicron\nu\ \omicron\iota\chi\omicron\nu\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$] домоу своему
 $Vt_5 N_2$ in domum suam 10 оудръжитъ сѣ небо отъ росы $\acute{\alpha}\nu\epsilon\zeta\epsilon\iota\ \acute{o}\ \omicron\upsilon\tilde{\rho}\alpha\nu\acute{o}\varsigma\ \acute{\alpha}\lambda\omicron$
 $\delta\rho\acute{o}\sigma\omicron\upsilon$] на бѣсь взбранено $\epsilon\tilde{\epsilon}$ овлакомъ] > Vt_5 | да не дадет’ роси $Vt_5 N_2$ super vos
prohibiti sunt caeli ne darent rorem | землѣ] земли $Vt_5 N_2$ | оскждитъ изношениѣ
еѣ + $\epsilon\tilde{\epsilon}\rho’\ \acute{\upsilon}\mu\acute{\alpha}\varsigma$ L”-407-770° Cyr^p ThTht на васъ] взбранено е да не дастъ прораствениѣ

Агей I: 14—15; II: 1—7

- 14 И въздвиже Господь доухъ Зоровавеля Салатилевоу отъ колѣна Иудова, и доухъ Иисоусоу Иосѣдѣковоу, иерѣю великоуемоу, и доухъ прочимъ всѣмъ людемъ. И вънидж, и творѣхъ дѣла въ храмѣ Господа Вседръжителѣ Бога ихъ.
- 15 Въ четвъртѣи третиѣго десѣте, мѣсѣца шестаго, въторое лѣто при Дарин цѣсари.

II.

- 1 Седмаго мѣсѣца, въ пръвѣи третиѣго десѣте, глагола Господь ржкоуъ Аньегѣ пророка, глагола:
- 2 Ръци же къ Зоровавеля Салатилевоу отъ колѣна Иудова къ Иисоусоу Иосѣдѣковоу иерѣю великоуемоу, и къ всѣмъ прочимъ людемъ, глагола:
- 3 Къто отъ васъ, иже видѣ храмъ съ въ славѣ его пръвѣи, и како въ видите и нынѣ, ꙗкоже не сѣшта прѣдъ вами?
- 4 И нынѣ оукрѣпаѣи сѣ, Зоровавеля, глаголетъ Господь, оукрѣпаѣи сѣ, Иисоусе Иосѣдѣковъ, иерѣю великѣи. И да оукрѣпѣйтъ сѣ вси людие земла, глаголетъ Господь Вседръжитель, и творите, зане азъ съ вами есмь, глаголетъ Господь Вседръжитель.
- 5 И Доухъ мой настоитъ по срѣдѣ васъ. Дръзайте.
- 6 Зане сице глаголетъ Господь Вседръжитель: еште единокъ азъ потрясѣ небо и землей, и моремъ и соушею.
- 7 И сътрѣсѣ всѣ азъкы, и придѣтъ избъранаѣ всѣмъ азъкомъ, и испльниѣ храмъ съ славѣ, глаголетъ Господь Вседръжитель.

(простениѣ Vt₃) своего Vt₃N₂ prohibita est, ne daret germen suum 11 олѣи ἔλαιον] масло su | всѣа елико износитъ ὅσα ἐκφέρει] все ча коли взносить N₂ quaecumque profert | ихъ αὐτῶν] > N₂ 12 отъ колѣна иудова (-дина su) > N₂ | иосѣдѣковъ] сѣдѣковъ VO N₂ | прочии οἱ κατάλοιποι] велики (sic!) N₂ reliquiae] людие 2x λαοῦ | Господа] > N₂ | слово] ἅσα N₂ verba | пророка] > N₂ | ꙗкоже καθότι] ꙗко N₂ sicut] и αὐτόν] его N₂ 13 посѣлание ἐν ἀποστολῇ L¹-613-770] посланство VO, посланство N₂ de punctis | господне κυρίου | людемъ τῷ λαῷ | глагола λέγων L¹ -прочимъ/ всѣмъ τῶν καταλοίπων παντός] 770 239 = MT] > LXX 14 отъ ἐκ] ис su | колѣна] -ене VO N₂ | иудова Ιουδα] -ина su | tr. N₂ reliquorum de omni | людемъ τοῦ λαοῦ | вънидж] -оша O | творѣхъ дѣла ἐποίησεν ἔργα] дѣла хрѣдѣла N₂ faciebant opus 15 въ четвъртѣи τῇ τετραδί] + днь su gr. θ | третиѣго десѣте εἰκάδι] и в трето десетни N₂ in die vicesima et quarta | мѣсѣца... глагола] > N₂ | шестаго] + въ s g f 182 su b O in.

II.1 господь] + въ N₂ | ржкоуъ] ἠ ργκυ su ἐν χειρί, оусти N₂ (sic) in manu 2 же dé] > N₂ = La | отъ ἐκ] ис VO N₂ s g f 182 su | колѣна] -не VO | иудова Ιουδα] -дина su | иосѣдѣковоу τοῦ Ἰωσεδέκ] сѣдѣковоу VO N₂ | людемъ τοῦ λαοῦ 3 къто] +естъ VO τίς | иже ὅς] ки N₂ qui | съ VO N₂ s 182 su] сен g f b O | его/пръвѣи αὐτοῦ τῇ ἐμπροσθεν] tr. VO N₂ s g f 182 b] вы] > b om. ὑμεῖς V Arm | и] его VO

Агей II: 8—15

- 8 Мое естѣ сѣребро и мое естѣ злато, глаголетѣ Господь Вседръжителъ.
- 9 Зане великъ вждетѣ слава храмоу сегоу послѣдѣнаѣ паче прѣвѣша, глаголетѣ Господь Вседръжителъ, и на мѣстѣ семь дамъ миръ, глаголетѣ Господь Вседръжителъ, и миръ доуши въ посѣждение всѣкоуемоу зиждѣшюемоу въздвигнѣти цркъвъ снѣж.
- 10 Въ четвѣртыи третиѣего десѣте, девѣтаго мѣсаца, въторое лѣто, при Дарни цѣсари бысть слово Господне къ Нынгею пророкоу глагола.
- 11 Сице глаголетѣ Господь Вседръжителъ: Въпроси иерѣѣа закона, глагола:
- 12 Яште приметѣ чловѣкъ масо свѣто въ краи ризы своеѣи и коснетѣ краи ризы его въ хлѣбъ, ли сочиво, ли въ вино, ли въ масло, ли въ всѣко вращьно, еда свѣтитѣ сѣ? И отъвѣшташа свѣштении и рѣша: „Ни“.
- 13 И рече Нынгеи: Яште коснетѣ оскврѣнено ли нечиста доуша на доушѣ отъ всѣхъ сихъ, аште оскврѣнитѣ сѣ? И отъвѣшташа иерѣи и рѣша: „Оскврѣнитѣ сѣ“.
- 14 И отъвѣшта Нынгеи и рече: Сице людие сии и сице азъкъ сѣ прѣдъ мѣнож глаголетѣ Господь и сице всѣ дѣла ржкоу его. И иже аште коснетѣ тоу, оскврѣнитѣ сѣ за приатиѣ ихъ оутрѣнѣѣ, острѣстѣ сѣ отъ лица лжкѣвствѣихъ. И ненавиѣсте въ вратѣхъ обличѣшѣтаго.
- 15 И нынѣ же положите на срѣдцихъ вашихъ отъ дѣне сего и прѣвѣше прѣжде положити камень на камене въ храмѣ Господни.

N_2 s g f 182 b O | ѣкоже καθώς] ёко N_2 numquid | не сжшта] не сѣпан su, воудоуща N_2 non ita est quasi non sit 4 глаголетѣ господь] > N_2 | носѣдѣковъ ѱ τοῦ Ἰησοῦ ἐκ] сѣдѣковъ VO N_2 | людие ѱ λαός | глаголетѣ... -тель] > N_2 5 + слово еже глахъ с вами егда исходисте изъ земаѣ егѣпетски O ѱ λόγος μου ὃν διέθεμην ὑμῖν ἐξελεθόντων ὑμῶν ἐκ γῆς αἰγύπτου 86^{ка} и др. | настоитѣ] стоить b 6 сице τάδε] се N_2 haec | азъ/потражѣ ἐγὼ σεῖσω] tr. N_2 ego commovebo | моремъ] море su τὴν θάλασσαν | соушеи] соушоу VO su τὴν ξηρὰν 7 азъкы τὰ ἔθνη | извѣранаѣ] извѣраніе b τὰ ἐκλεκτά | азъкомъ τῶν ἐθνῶν | и каі] > b | храмъ сѣ τὸν οἶκον τοῦτου] сего храма VO | глаголетѣ... -тель] > N_2 8 естѣ (2x)] > s g f 182 su b O = LXX | глаголетѣ... -тель] > N_2 9 велиѣ] велика N_2 | вждетѣ/слава ἔσται ἡ δόξα] tr. b | храмоу] домоу N_2 domus | дамъ] > s f 182 b δώσω | посѣждение περιποίησιν] соудженіе b | всѣкоуемоу παντί] всѣкъ s g f 182 O, всему su, все b | въздвигнѣти] > VO 10 третиѣего... девѣтаго εἰκάδι τοῦ ἐνάτου] третему десѣти десѣтаго (sic) su | въторое (въ pr. s g f 182 b O) лѣто ἔτους δευτέρου] въ вторѣмъ лѣтѣ su in anno secundo | цѣсари regis La³ Sa Aeth³] > su = LXX | пророкоу τὸν προφήτην] > 182 12 въ]вс- VO | краи] конецъ su O | своеѣ аѣтоу] ego su O | коснетѣ] + сѣ su = LXX ἅψηται | краи τὸ ἄχρον] конецъ su O | въ (3x)] > su | хлѣбъ ἄρτου] -вѣ su | ли ѣ] или b (4x) | сочиво ἐψέματος] -вѣ su | вино οἴνου] -нѣ su | масло ἐλαίου] -лѣ su | всѣко παντός] -ом su, всѣкагого b | вращьно βρώματος] -нѣ su | еда εἶ] аще su O 13 оскврѣнено μεμιαμμένως] -на s 182 b, -нѣ su | ли нечиста

Агей II: 16-23

- 16 Чѣто вѣсте, егда вѣложисте въ коупсѣлъ дѣвѣ десяти сата и вѣша
десять сатъ ачмень, и вѣлажаасте въ подѣточилие ичрьпати пать десатъ
мѣрникъ и вѣша дѣва десати.
- 17 Поразихъ васъ въ жито погрѣшению и вѣтротѣлѣниемъ и градомъ вѣсѣ
дѣла ржкъ вашихъ, и не обратисте сѧ къ мнѣ, глаголетъ Господь.
- 18 Оучините же срьдъца ваша сего дъне и прочее, отъ четвертаеого между
дѣвѣма десатѣма деватаеого мѣсаца и отъ дъне, отъ негоже основа сѧ
црькы Господниѣ. Положите въ срьдъцихъ вашихъ.
- 19 Ыште еште разоумѣете сѧ на гоумнѣ, и аште еште вино и смокы, и
кысѣлице, и дрѣва маслиньнаѣ, не творашта плода, отъ сего дъне
сваштѣ.
- 20 И вѣстъ слово Господне вѣторицежъ къ Ынгейю пророкоу, въ четвѣртѣи
между десатѣма, глагола:
- 21 Ръци къ Зоровавелю Салатилевоу отъ колѣна Иудова, глагола: еште
единожъ азъ потрасѧ невомя и земеюжъ, и моремъ и соушеюжъ.
- 22 И раздроушжъ прѣстола цѣсаремъ, и потрѣваюжъ силѧ цѣсарь азъичьныхъ,
и раздроушжъ оржиѣ, и вѣсадьники, и сѣнидѣтъ отъ кони и вѣсадьници
ихъ къждо въ оржие къ братоу своему.
- 23 Въ сѧ дънь, глаголетъ Господь Вѣседръжитель, примѧ тѧ, Зоровавелю
Салатилевъ, раве Мои, глаголетъ Господь. И положжъ тѧ ѣко печать, ѣко
тѧ изволихъ, глаголетъ Господь Вѣседръжитель.

доуша ἡ ἀκάθαρτος ψυχή W* - 407 A⁹ - Q Bo AethArabBas.N.] >LXX | осквернитъ
μιανήσεται] Ѡсквернит сѧ b | и отвѣшташа... сѧ καὶ ἀπεκρίθησαν οἱ ἱερεῖς καὶ
εἶπαν Μιανθήσεται LXX] > VO s g f 182 b 14 людие ὁ λαός | и каи] > O | азъкъ
τὸ ἔθνος | сѧ] сѧи b сѧи O | прѣдъ] -до su O | и² каи] > b | тоу ѣкеи] тѧ s g f 182 b
αὐτῶν Q Ach Sa Aeth | острастатъ ѧ ὀδυνηθήσονται] -тит сѧ f b ὀδυνηθήσεται
410, остропотатъ ѧ su O ὀδυνηθήσονται Tht², οὐ δυνηθήσονται 68 407 | лѣкавствниѣ
πονηριῶν W^{ms} S^{co} V L³⁶ - 407 - 613 - 770^c C' - 68 - 239 Syh (sg.) Arm Cyr^p Th Tht Hi,
лѣкавством su O] лѣкава s g f 182 b πόγων | ненавиѣдѣсте ἐμισεῖτε] -ѣ(ѣ)ше VO s
g f 182 b | овличажштаеого] -аго VO 182 b O, -ща su 15 положити τοῦ θεῖου] -те
s g f 182 b | камене] -ни f su b O | Господни κυρίου] -нѣ su 16 въ еис] оу su | дѣва
десати] -те s f 182 b O, ѣи su | десатъ] ἴ su | ачмень] -не s f 182 b O | вѣлажаасте]
-гасте su | ичрьпати ἐξαντλήσαι] чрьпати b su O | пать десатъ] ἦ s f 182 su O |
мѣрникъ μετροτάς] -кы s f 182 b O | десати] -те s f 182 b, -тѣ O, ѣ su 17 васъ
ὑμᾶς] вы su O | жито ἀφορία] + καὶ ἐν LXX | градомъ ἐν χαλάῃ] гладомъ (sic) s
f 182 su b | сѧ] > s 18 отъ] > s 182 su b | + сего дъне ἀπὸ τῆς ἡμέρας ταύτης |
четвѣртаеого] + καὶ LXX | дѣвѣма десатѣма деватаеого ἀπὸ τῆς... εἰκάδος τοῦ
ἐνάτου] десатѣма десатаго su | въ ἐν su O] на s f 182 b 19 смокы ἡ συχή] -кѧи s f
182 su b O | отъ сего/дъне] τг. b ἀπὸ τῆς ἡμέρας ταύτης 20 въ четвѣртѣи τετράδι]
четвѣртои 182, четвѣртаго g | десатѣма εἰκάδι] двѣма десатѣма g 21 отъ ѣк] ис
su | иудова Ιουδα] -ина su 22 цѣсаремъ βασιλέων] -рѧ su | азъичьныхъ τῶν
ἔθνῶν | въ оржие ἐν ὄμοφαία] вѣвроужень b 23 сѧ ἐκείνη] сѧи b, тѣ su, тои O
| вѣседръжитель παντοκράτωρ] -жен b, -жан f 182 O, -жа s | раве мои τὸν δοῦλόν
μου] -ра вѣсѣтѣ su | и каи] > s f 182 LXX

БЕЛЕЖКИ

¹ Златанова, Р. Книга на Дванадесетте пророци..., 1998; Тасева, Л., М. Йовчева 2003.

² Детайлно анализирани от Р. Златанова. Пак там, с. 66—79.

³ Горский, А. В., К. И. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. I. Москва 1855, с. 118.

⁴ Вж. Златанова, Р. Пак там, с. 64—66, 102—104.

⁵ Срв. Zlatanova, R. 1994, с. 207—241; Златанова, Р. Книгата на пророк Йона..., 1998; Thomson, F. 1998, с. 846—867, 655—665, 671—688.

⁶ Срв. Rendtorff, R. 1988, с. 248—250 и посочената там библиография. Срв. и Марковски, И. С. 1960—1962, с. 159—181.

⁷ В апостолски времена евр. Месия 'Помазанник', гр. Χριστός започва да се употребява като собствено име на Иисус, като по този начин ясно се подчертава дълбоката връзка на Неговата личност с хилядолетното очакване на Месия от страна на юдейския народ. Самият Иисус никога не нарича себе си Месия.

⁸ Срв. Würthwein, E. 1988, с. 61.

⁹ Ziegler, J. 1984.

¹⁰ Златанова, Р. Цит. съч, с. 21 и сл.

¹¹ В МТ и в изданието на 70-те по Циглер, което следваме по-долу, гл. 2 има 23 стиха, докато във Вулгата последният стих на гл. 1 е преминал към гл. 2, поради което тя включва 24 стиха. В Острожката библия пък гл. 2 започва със стих 2 — според някои гръцки източници, а 2.1 е отнесен към гл. 1.

¹² Според практиката, наложила се в старозаветната текстова критика, р е д а к ц и я представя завършената литературна форма на даден старозаветен текст, докато р е ц е н з и я означава последвала преработка, „редактиране“, изправяне и т.н. на този текст.

¹³ I Новлянски бревиар се състои от две части: л. 1—374 и 375—466. На л. 234 текстът прекъсва с Авакум 1.1—5. Липсващите 2 листа са изтръгнати от края на частта Prologia de tempore и са открити отново в глаголически фрагмент № 97 (вж. Štefanić 1969: с. 139 [97]) с текст от книгите на пророците Софония 1.1—11, Агей 1.1—11, Захария 1.1—7 и Малахия 1.—3.5.

¹⁴ Включеният в хърватските бревиари пророчески текст в превод от гръцки се подлага на обновяване и ревизия по латинска основа от XII в. нататък, особено когато след забраната на славянската литургия от съборите в Сплит през 925 г. и 1060 г., папа Инокентий IV (1243—1254) разрешава богослужението на славянски език (1248) в диоцеза на Сен. Срв. Klaić, N. 1965. За влиянието на Вулгата върху литургическата книжнина вж. напр. Reinhart, J. 1989—1990.

¹⁵ Перикошите от Дванадесетте пророци се поместват в бревиарите за месец ноември в края на втората им част, т.нар. Prologium de tempore — най-древният дял на пълния богослужебен бревиар на Римската курия.

¹⁶ Срв. Кирило-Методиевски студии. Кн. 16. София, 1989.

¹⁷ Срв. Maas, P. Textkritik. 3. Aufl. Leipzig, 1957.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев, А. А., О. П. Лихачева. Супрасльскыи сборник 1507 года. — Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги Библиотеки Академии наук СССР. Ленинград, 1978, с. 54—88.
2. Алексеев, А. А. К определению объема литературного наследия Мефодия (Четий перевод Песни песней). — *Palaeobulgarica* VIII, 1984, 1, с. 3—22.
3. Буслаев, Ф. И. Палеографические и филологические материалы для истории писъмен славянских, собранные из XV-ти рукописей Московской Синодальной библиотеки. Материалы для истории писъмен восточных, греческих, римских и славянских, изготовлены к столетнему юбилею Имп. Московского университета. Москва, 1855.
4. Буслаев, Ф. И. Историческая хрестоматия церковно-славянского и древнерусского языков. Москва, 1861.
5. Васильев, Љ., М. Гроздановић, Б. Јовановић. Ново датирање српских рукописа у библиотеци Румунске академије наука. — *Археолошки прилози* 1980, 2, с. 41—70.
6. Востоков, А. Описание русских и славянских рукописей Румянцевского Музеума. Санктпетербург, 1842.
7. Горский, А., К. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки I. Москва, 1855.
8. Джурова, А., К. Станчев, М. Япунджич. Опис на славянските ръкописи във Ватиканската апостолическа библиотека. София, 1985.
9. Евсеев, И. Е. Книга пророка Исаии в древне-славянском переводе. Санктпетербург, 1897.
10. Евсеев, И. Е. Заметки по древне-славянскому переводу Св. Писания: III. Следы утраченного первоначального полного перевода пророческих книг на славянский язык. — *Известия Имперской Академии наук*, сер. V, 1899, т. 10, № 4, с. 355—373.
11. Евсеев, И. Е. Книга пророка Даниила в древне-славянском переводе. Введение и текст. Москва, 1905.
12. Евсеев, И. Е. Геннадиевская библия 1499 года. — *Труды XV-го Археологического съезда* (в Новгороде, 1911). Москва, 1916, II, с. 1—21.
13. Златанова, Р. Книга на Дванадесетте пророци с тълкования. Старобългарският превод на Стария завет. Том I. София, 1998.
14. Златанова, Р. Книгата на пророк Иона и реконструкцията на първоначалния ѝ пълнен превод. — *Медиевистика и културна антропология*. Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Донка Петканова. София, 1998, с. 470—501.
15. Златанова, Р. Книгата на пророк Малахия и преславската ѝ рецензия. — *ПОЛУХРОНИЯ*. Сборник в чест на проф. Иван Божилов. София, 2002, с. 119—144.

16. Казакова, Н. А., Я. С. Лурье. Антифеодалные еретические движения на Руси XIV — начала XVI века. Москва-Ленинград, 1955.
17. Клосс, Б. М. Книги, редактированные и писанные Иваном Черным. — Записки Отдела Рукописей. Москва, 32, 1971, с. 61—72.
18. Кульбакин, С. М. Отчет Отделению русского языка и словесности Имперской Академии наук о занятиях в книгохранилищах Москвы и Петербурга с 25-го сентября по 23-ье декабря 1898 г. — Сборник ОРЯС LXIX, 1901, 3, с. 21—54.
19. Лавров, П. А. Библейские книги 1507 года. — *Slavia* 12, 1933/1934, с. 85—112.
20. Лурье, Я. С. Идеологическая борьба в русской публицистике конца XV — начала XVI в. Москва, Ленинград, 1960.
21. Мещерский, Н. А. К вопросу об изучении переводной письменности Киевского периода. — Ученые записки Карело-Финского педагогического института, Серия общественных наук 2, 1955, 1, с. 198—219.
22. Михайлов, А. В. Книга Бытия пророка Мойсея в древне-славянском переводе. I—IV. Варшава 1900—1908.
23. Михайлов, А. В. Опыт изучения текста книги Бытия пророка Мойсея в древне-славянском переводе. I. Паримейный текст. Варшава, 1912.
24. Новая Женевская учебная Библия: синодальный перевод. New Geneva Study Bible™. Русское изд. под ред. В. А. Цорна. Neuhausen, Stuttgart, 1998.
25. Петров, П. Н. Книгохранилище Чудова монастыря. — Памятники древней письменности и искусства 4, 1897, с. 141—199 [с. 160, № 182].
26. Порфирьев, И. Я., А. В. Вадковский, Н. Ф. Красносельцев. Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казаньской Духовной Академии, I—III. Казань, 1881—1887, I.
27. Савва архимандрит. Указатель для обозрения Московской патриаршей (ныне синодальной) ризницы. Москва, 1858.
28. Савва архимандрит. Палеографические снимки с греческих и славянских рукописей Московской синодальной библиотеки VI—XVII вв. Москва, 1863.
29. Соболевский, А. Церковно-славянские тексты моравского происхождения. — Русский филологический вестник, 43. Варшава, 1900, с. 150—217.
30. Тасева, Л., М. Йовчева. Книга на поророк Иезекиил с тълкувания. Подбор на гръцкия текст Т. Илиева. Старобългарският превод на Стария завет. Том II. София, 2003.
31. Турилов, А. А. (Сост.). Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР. Москва, 1986.
32. Филарет, Архиеп., И. И. Срезневский. Библейские книги 1507 года. — Известия ОРЯС 8, 1859—1860, ч. 2, кол. 144—150.

33. Яцимирский, А. И. Славянские и русские рукописи румынских библиотек. — Сборник ОРЯС 79, 1905, с. 64—65, 253—254.
34. Яцимирский, А. И. Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV—XVII вв. Введение к изучению славянской литературы у Румын. Тырновские тексты молдавского происхождения и заметки к ним. Санктпетербург, 1906, LIX—LXII.
35. Bauerová, H. K morfológickým archaismům textu proroka Jonaše v breviářím a parimejním čtení. — Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philologica 54, 1987, с. 197—203.
36. Bauerová, H. K problematice předloh textu proroka Jonaše v charvátsko-hlaholských breviářích. — Slavia 58, 1989, 4, с. 353—364.
37. Bauerová, H. K staroslověnskému překladu knihy proroka Joela. — Slavia 62, 1993, 4, с. 455—462.
38. Berčić, J. Ulomci svetoga pisma obojega uvjeta staroslovenskim jezikom. Iz rukopisah i tiskanih knjigah hrvatskoga razreda. Treći dio, u kojem su Ulomci iz knjigah Velikih i Malih prorokah, i iz Makabejskih knjigah. U Zlatnom Pragu, 1865, с. 76—98.
39. Birkfellner, H. Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich. Wien, 1975.
40. Freidhof, G. Vergleichende sprachliche Studien zur Gennadius-Bibel (1499) und Ostroger Bibel (1580/81): Die Bücher Paralipomenon, Esra, Tobias, Judith, Sapientia und Makkabäer. Frankfurter Abhandlungen zur Slavistik 21. Frankfurt am Main, 1972.
41. Freidhof, G. Auszüge aus der Gennadius-Bibel (1499), Nr. 1: Der Psalter. Specimina Filologiae Slavicae 5. Frankfurt am Main, 1974.
42. Freidhof, G. Mitteilung zur Edition aus der Gennadius-Bibel (1499). — Russia Mediaevalis 3, 1977, с. 79—82.
43. Hamm, K. Datiranje glagoljskih tekstova. — Radovi staroslavenskog instituta 1952, 1, с. 5—64.
44. Kiš, A. Zaradija Knjiga o Jobu u hrvatskoglagojskoj književnosti. Zagreb, 1997.
45. Mathiesen, R. Handlist of Manuscripts, containing Church Slavonic Translations from the Old Testament. — Polata knjigopisnaja 7.1983, с. 3—48.
46. Migne, J.-P. Patrologia graeco-latina. T. 81. Petit-Montrouge, 1869.
47. Milčetić, I. Hrvatska glagoljska bibliografija. Zagreb, 1911.
48. Nazor, A. Zagreb, riznica glagoljice. Zagreb, 1978.
49. Panaitescu, P. P. Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR, I. București, 1959.
50. Pantelić, M., A. Nazor II. Novljanski brevijar. Hrvatsko-glagoljski rukopis 1495. Fototipsko izdanje. Zagreb, 1977.
51. Reinhart, J. Najstarije svjedočanstvo za uticaj Vulgate na hrvatskoglagojsku Bibliju. — Slovo 39/40, 1989—1990, с. 45—52.
52. Ribarova, Z. Knjiga proroka Jone. — Slovo 37, 1987, с. 123—159.
53. Štefanić, V. Glagoljski rukopisi otoka Krka. Zagreb, 1960.

54. Štefanić, V. Glagoljski rukopisi Jugoslavenske Akademije. I. Dio. Zagreb, 1969.
55. Vajs, J. Nejstarší Breviář chrvatsko-hlaholský (Prvý breviář Vrbnický). V Praze, 1910.
56. Vajs, J. Analecta scripturae ex antiquioribus codicibus glagoliticis. Prophetes minores. Veglae. IV. Sophonias — Haggaeus. Veglae, 1913.
57. Vajs, J. Rukovět' hlaholské paleografie. Praha, 1923.
58. Vajs, J. Najstariji hrvatskoglagoljski misal. S bibliografskim opisima svih hrvatskoglagoljskih misala. Zagreb, 1948.
59. Thomson, Fr. The Slavonic Translation of the Old Testament. — **The Interpretation of the Bible**. The International Symposium in Slovenia. Ed. by J. Krašovec [Journal for the Study of the Old Testament. Supplement Series 289]. Ljubljana, Sheffield, 1998, c. 605—920.
60. Zlatanova, R. Zur kritischen Ausgabe des altbulgarischen Zwölfprophetenbuchs. Das Buch Ioel. — **Anzeiger für slavische Philologie** 22/2, 1994, c. 207—241.